

Elżbieta Woźnicka <https://orcid.org/0000-0002-6505-1058>

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

Niesłyszący nauczyciel w systemie edukacji – szanse i ograniczenia

Wstęp

Zawód nauczyciela stał się obecnie zawodem bardzo popularnym. Liczne uczelnie przygotowują kandydatów do pełnienia tej roli. Stał się również dostępny dla osób z uszkodzonym słuchem, szczególnie dzięki dostosowaniu szkół do potrzeb osób niesłyszących oraz wprowadzeniu do uczelni wyższych tłumaczy języka migowego. Na zdobywanie wykształcenia wyższego przez osoby niesłyszące ma wpływ również rozwój ambicji edukacyjnych tej grupy społecznej. Pojawiła się grupa nauczycieli z wadą słuchu, którzy znajdują pracę głównie w szkołach i ośrodkach dla dzieci i młodzieży niesłyszącej lub słabosłyszącej, rzadko w oddziałach integracyjnych szkół ogólnodostępnych, a prawie w ogóle nie są zatrudniani w szkołach ogólnodostępnych dla dzieci i młodzieży słyszącej. Możemy więc przyjąć tezę, że nauczyciele z uszkodzonym słuchem to przede wszystkim surdopedagodzy, nauczyciele specjalni pracujący z dziećmi o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Sami niejednokrotnie byli uczniami tego typu placówek i podopiecznymi w zdecydowanej większości słyszących nauczycieli. Kim jest surdopedagog? To specjalista zajmujący się uczeniem, terapią, diagnozowaniem i wspomaganie rozwoju dzieci i młodzieży słabosłyszącej i niesłyszącej. Prowadzi zajęcia dydaktyczno-wychowawcze i opiekuńcze w: przedszkolach, szkołach podstawowych, gimnazjach, szkołach średnich i ośrodkach szkolno-wychowawczych dla dzieci niesłyszących i słabosłyszących. W swojej pracy posługuje się aparaturą słuchową, językiem migowym, korzysta z alfabetu palcowego oraz mowy dźwiękowej w celu opanowania przez uczniów wiadomości i umiejętności przewidzianych programem nauczania. Przygotowuje uczniów do pełnego uczestnictwa w życiu społecznym. Surdopedagog, jak każdy nauczyciel specjalny, powinien posiadać odpowiednie przygotowanie merytoryczne, kwalifikacje i kompetencje. Specyfika zawodu nauczyciela wymaga systematycznego podnoszenia i doskonalenia kwalifikacji

zarówno zawodowych, jak i specjalistycznych związanych z wykonywaną pracą. Dlatego nauczyciel powinien uczestniczyć w procesie ciągłego doskonalenia, podnoszenia swoich kwalifikacji i rozwoju kompetencji.

Kompetencje surdopedagoga

W literaturze pedagogicznej podaje się wiele definicji dotyczących kompetencji oraz kwalifikacji nauczyciela. W kilku wybranych, między innymi w rozumieniu J. Pruchy¹, kompetencje nauczyciela to zasób jego profesjonalnych umiejętności, wiedzy, wartości i postaw, którymi powinien dysponować każdy nauczyciel, aby mógł z sukcesami i efektywnie wykonywać swoją pracę. Z kolei J. Szempruch² kompetencje definiuje jako zdolność i gotowość do wykonywania zadań na oczekiwanym poziomie, zgodnym ze standardami. Opisując kompetencje nauczycieli, wymienia się różne ich kategorie. Dotyczą one głównie: posiadanej wiedzy z zakresu nauczanego przedmiotu – tzw. kompetencje merytoryczne; umiejętności prowadzenia lekcji, nauczania i uczenia się, wykorzystania metod aktywizujących w swojej pracy, pobudzania ucznia do samodzielności – kompetencje dydaktyczno-metodyczne; znajomości i umiejętności wykorzystania sposobów oddziaływania na uczniów w klasie, rozwiązywania konfliktów i problemów społecznych, wsparcie ucznia w relacjach z rówieśnikami – kompetencje wychowawcze³. Według R.I. Arendsa skutecznie pracujący nauczyciel poza kompetencjami przedmiotowymi powinien posiadać wysokie kwalifikacje pedagogiczne, wśród których autor wyróżnia cztery grupy: 1) władanie zasobem wiedzy, na którym opiera się sztuka nauczania, 2) dysponowanie repertuarem najlepszych sposobów postępowania pedagogicznego, 3) wykazywanie postawy i umiejętności niezbędnych do systematycznej refleksji i rozwiązywania problemów, 4) rozumienie uczenia się i nauczania jako procesu ustawicznego⁴.

Nauczyciel pracujący z dziećmi i młodzieżą niesłyszącą, słabosłyszącą, biorąc pod uwagę specyfikę pracy i trudności w osiąganiu sukcesów, powinien posiadać określone cechy osobowości, a w zasadzie nawet predyspozycje osobowościowe. W literaturze z zakresu pedagogiki specjalnej pojawia się wiele prac poświęconych cechom osobowości pedagoga specjalnego, w tym także surdopedagoga. Maria Grzegorzewska⁵, twórczyni pedagogiki specjalnej, opisuje osobowość pedagoga specjalnego jako efekt pracy samokształceniowej nad sobą. Pedagog specjalny powinien dbać o rozwój swojej struktury duchowej, rozwój

¹ J. Prucha, *Pedeutologia*, [w:] B. Śliwerski (red.), *Pedagogika wobec edukacji, polityki oświatowej i badań naukowych*, t. II, GWP, Gdańsk 2006, s. 306, za: M. Kocoń, N. Malik, *Kompetencje komunikacyjne surdopedagoga w zakresie języka migowego w opinii osób słabosłyszących i głuchych*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych” 2017, t. LXX, s. 102.

² J. Szempruch, *Kompetencje i zadania nauczyciela w procesie przekształcania szkoły*, [w:] B. Muchacka (red.), *Szkola w nauce i praktyce edukacyjnej*, t. I, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2006, s. 230–231, za: M. Kocoń, N. Malik, dz. cyt., s. 103.

³ M. Taraszkiewicz, *Jak uczyć lepiej? Szkoła pełna ludzi*, Wydawnictwo Arka, Poznań 2001, s. 175.

⁴ R.I. Arends, *Uczymy się nauczać*, WSiP, Warszawa 1994, s. 36.

⁵ Zob. M. Grzegorzewska, *Listy do młodego nauczyciela*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1957; M. Grzegorzewska, *Pedagogika specjalna*, Państwowy Instytut Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 1964.

swojej indywidualności, pracować nad sobą, aby lepiej wykonywać swoje zawodowe obowiązki. Taka praca nad sobą według Grzegorzewskiej jest nieodłącznym elementem rozwoju osobowości pedagoga specjalnego. M. Grzegorzewska w swoich pracach, szczególnie w *Listach do młodego nauczyciela*, podkreśla, że zawód pedagoga specjalnego jest powołaniem do służby dziecku i jest to powołanie o niezwykle wysokiej godności. Dlatego pedagog specjalny powinien przez cały czas swojej pracy doskonalić siebie na drodze samokształcenia i samowychowania, doskonalić nie tylko swój warsztat pracy, ale także stosunek do wychowanka, rozwijać poczucie odpowiedzialności za swoją pracę i rozwój podopiecznych. Pedagog specjalnego winny charakteryzować pozytywne postawy, takie jak:

1. Postawa akceptująca: pełna akceptacja dziecka takim, jakie jest ze swoimi niedoskonałościami, niesprawnościami, problemami natury intelektualnej oraz psychofizycznej. W relacjach z uczniem nauczyciel powinien okazywać pozytywne uczucia, traktować ucznia podmiotowo i indywidualnie.

2. Postawa opiekuńczo-integrująca: nauczyciel czuwa nad zaspokojeniem wszystkich podstawowych potrzeb wychowanka, jest dla niego wsparciem, opiekuje się nim, zaspokaja jego indywidualne potrzeby, dba o jego rozwój psychofizyczny. Jest wsparciem dla rodziców dziecka.

3. Postawa refleksyjno-badawcza: nauczyciel jest bacznym obserwatorem rozwoju ucznia. Posiada wiedzę pedagogiczną i psychologiczną, którą wykorzystuje w diagnozowaniu, obserwowaniu dziecka. Poprzez obserwacje dokonuje diagnozy i planuje proces rewalidacji, terapii wobec dziecka, aby jak najskuteczniej wpłynąć na jego rozwój.

4. Postawa wychowawczo-rewalidacyjna: nauczyciel wykorzystuje swoją wiedzę pedagogiczną i łączy ją z doświadczeniami z obserwacji dziecka, aby skutecznie wpłynąć na rozwój sfery psychicznej i kompensowanie deficytów rozwojowych dziecka.

W efekcie tych postaw uczeń ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi będzie czuł się bezpieczny, akceptowany nie tylko przez nauczyciela, ale i środowisko, przezwycięży niewiarę w swoje możliwości, poprawi się jego samopoczucie i pewność siebie. Wpłynie to na jego rozwój emocjonalny, poznawczy i społeczny.

Z kolei H. Borzyszkowska, definiując pedagoga specjalnego, wymieniła pewne normy moralne i warunki psychospołeczne, które powinien on spełniać:

1. Musi rozumieć wartość społeczną swojej pracy i charakteryzować się specjalnym stosunkiem do dziecka ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Powinien charakteryzować się racjonalną, profesjonalną umiejętnością organizowania opieki i wsparcia rewalidacyjnego.

2. Musi zrozumieć indywidualne problemy wychowanka i otoczyć go dużą troską, aby wprowadzić go na najbardziej odpowiednią dla niego drogę rewalidacji. Powinien być zatem dociekliwym i bardzo dobrym obserwatorem.

3. Musi być odpowiedzialny za cały planowany i organizowany proces dydaktyczno-wychowawczy. Musi ten proces zaplanować z uwzględnieniem indywidualności dziecka, jego potrzeb, niepełnosprawności. Aby zrealizować stawiane wobec dziecka zadania i cele, musi podejmować profesjonalną współpracę z różnymi specjalistami, rodziną, środowiskiem społecznym i umiejętnie ją organizować, jak również aranżować współpracę między tymi środowiskami. Niezbędna będzie umiejętność nawiązywania kontaktów z ludźmi.

4. Musi go cechować zaufanie i przychylność wobec osób z niepełnosprawnościami. Jego zadaniem jest pobudzanie w nich wiary we własne siły i możliwości, rozwijanie ich podmiotowości i poczucia godności, człowieczeństwa. Niezbędne jest indywidualne podejście do ucznia oraz znajomość jego cech, predyspozycji, talentów.

5. Musi odznaczać się dużym optymizmem, pozytywnym stosunkiem do swojej pracy, do innych, nie tylko dziecka, ale również jego najbliższego środowiska – rodziny⁶.

Zawód pedagoga specjalnego jest bardzo trudny i złożony, ponieważ wymaga słuchania drugiego człowieka, uwrażliwienia na jego potrzeby, dyspozycyjności, cierpliwości i tolerancji. Wymaga zaangażowania w sprawy wychowanka, ponieważ często dotyczy sytuacji marginesowych, trudnych i intymnych. Jest też frustrujący, gdyż wymaga podejmowania trudnych decyzji lub respektowania decyzji innych, z którymi nie zawsze można się zgodzić.

W odniesieniu do nauczycieli pracujących w szkole dla dzieci i młodzieży z wadą słuchu należy powołać się na B. Szczepankowskiego, według którego nauczyciel – surdopedagog powinien specjalizować się w następujących obszarach: w dziedzinie surdopedagogiki, w nauczaniu przez siebie przedmiocie, a także powinien posługiwać się językiem migowym. W Polsce dostępne są dwa sposoby komunikacji z osobami głuchymi. Pierwszym jest polski język migowy (PJM), a drugim system językowo-migany (SJM). PJM jest naturalnym językiem społeczności głuchych, powstałym na drodze rozwoju historycznego. Posiada własną, odrębną od języka polskiego gramatykę o charakterze wizualno-przestrzennym oraz leksykę. Badaniami nad jego strukturą zajmuje się obecnie w Polsce duży zespół specjalistów. Z kolei SJM jest kompilacją zasad gramatyki języka polskiego oraz znaków migowych zapożyczonych z PJM. SJM realizuje się symultanicznie za pomocą dwóch kodów – mówionego oraz miganego⁷.

Z kolei Katarzyna Plutecka wskazuje na cechy osobowości, które powinny charakteryzować współczesnego pedagoga pracującego z dziećmi z niepełnosprawnościami. Określa je w kategoriach paradygmatów:

- paradygmat człowieczeństwa,
- paradygmat autorytetu wyzwalającego,
- paradygmat samokształcenia,
- paradygmat poczucia odpowiedzialności,
- paradygmat samoaktualizacji.

Podstawą określania tych paradygmatów były dla autorki wskazówki M. Grzegorzewskiej⁸. Wymienione paradygmaty mogą być traktowane jako idealne, pożądane cechy

⁶ Za: A. Olszak, *Psychopedagogiczne kompetencje nauczycieli szkół specjalnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001, s. 61.

⁷ Za: M. Kocoń, N. Malik, dz. cyt., s. 103. Więcej na temat różnic między PJM a SJM oraz badań nad polskim językiem migowym można znaleźć w pracach B. Szczepankowskiego oraz współczesnych badaczy PJM: P. Tomaszewskiego, M. Czajkowskiej-Kisil, P. Rutkowskiego, S. Łozińskiej i innych. Zob. B. Szczepankowski, *Podstawy języka migowego*, WSiP, Warszawa 1988; B. Szczepankowski, *Język migany w szkole. Cz. 1*, WSiP, Warszawa 1988; M. Czajkowska-Kisil, *Głusi, ich język i kultura – zarys problematyki*, [w:] P. Rutkowski, S. Łozińska (red.), *Lingwistyka przestrzeni i ruchu. Komunikacja migowa a metody korpusowe*, Wydawnictwo Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2014.

⁸ Zob. M. Grzegorzewska, *Listy...*, dz. cyt.; M. Grzegorzewska, *Pedagogika...*, dz. cyt.

współczesnego pedagoga specjalnego. K. Plutecka oprócz paradygmatów współczesnego pedagoga specjalnego wskazuje na szczególne kompetencje zawodowe surdopedagoga. Są one następujące:

- kompensacja prakseologiczna, czyli umiejętność właściwego planowania i organizowania pracy zawodowej, związana z przygotowaniem merytorycznym do wykonywania profesji nauczycielskiej o określonej specjalności, połączona z wiedzą specjalistyczną dotyczącą pracy z dzieckiem z wadą słuchu i jego rodzicami,
- kompetencja komunikacyjna, rozumiana jako umiejętność komunikacji z uczniami z wadą słuchu, umiejętność przekazywania i odbioru komunikatów, świadomość czynników zakłócających proces komunikacji językowej,
- kompetencja współdziałania, określona poprzez znajomość zasad i form współpracy nauczycieli i rodziców, rozumienia i akceptacji dziecka z wadą słuchu, umiejętność podejmowania właściwych działań pedagogicznych i rehabilitacyjnych wobec podopiecznych,
- kompetencja kreatywna, obejmująca wiedzę i umiejętności diagnozowania twórczych dyspozycji uczniów, rozwijania ich kreatywności, samodzielności myślenia, także dotycząca twórczości samego nauczyciela, czyli twórczego podejścia do wykonywanej pracy wychowawczej i dydaktycznej,
- kompetencja informatyczna, czyli umiejętność wykorzystania nowych technologii informacyjnych,
- kompetencja moralna, czyli odpowiednie dyspozycje psychiczne prowadzące do refleksji moralnej, etycznej oraz przygotowanie do działań zawodowych wynikających z profesji nauczycielskiej – mimo że wymieniona na końcu jest ona nadrzędna wobec pozostałych kompetencji⁹.

Wyznaczone paradygmaty pedeutologicznie jasno precyzują zadania współczesnego surdopedagoga. Dyskusyjny na pewno będzie uzyskiwany poziom poszczególnych kompetencji przez nauczycieli surdopedagogów, będzie zależny od indywidualnych predyspozycji i cech. Należy tylko mieć nadzieję, że dobór pedagogów do tego zawodu nie jest przypadkowy, a nauczyciel rozumie swoją powinność wobec niesłyszącego ucznia i stwarza mu warunki do rozwoju.

Kompetencje niesłyszącego nauczyciela

Osoby niesłyszące są szczególną kategorią surdopedagogów. Interesujące wydaje się poznanie ich swoistych dyspozycji osobowościowych jako kompetencji do pełnienia roli nauczyciela. Nieco inne cechy nauczyciela specjalnego podaje H. Strzyżewska¹⁰, które można potraktować jako zalety niesłyszącego nauczyciela. Zalicza do nich kompetencje

⁹ M. Zaborniak-Sobczak, *Tożsamość pedagogów w kontekście wychowania do odpowiedzialności młodzieży z wadą słuchu. Szanse czy zagrożenia*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2014, vol. XXVII, s. 34–35. Zob. też K. Plutecka, *Kompetencje zawodowe surdopedagoga z wadą słuchu*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2006, s. 62–92.

¹⁰ Zob. H. Strzyżewska, *Kompetencje nauczycieli uczących dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, [w:] K. Ferenz, E. Koziół (red.), *Kompetencje nauczyciela wychowawcy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2002.

emocjonalne, samoakceptację, komunikację, umiejętność rozwiązywania konfliktów. Kompetencje emocjonalne są szczególnie ważne dla procesu wychowania ucznia o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Jest to umiejętność radzenia sobie ze swoimi uczuciami, akceptacja samego siebie ze swoimi pozytywnymi cechami, ale również z niedoskonałościami, a co za tym idzie – poprawna samoocena. Cechą osób niesłyszących jest umiejętność odczytywania emocji i mowy ciała. Nauczyciel niesłyszący sprawniej i precyzyjniej odczyta stan emocjonalny ucznia. Szczególnie w klasie powinien on lepiej poradzić sobie z opanowaniem negatywnych emocji ucznia i szybciej je dostrzec. Nauczyciel na co dzień posługujący się mową ciała, odczytywaniem emocji potrafi zapanować nad emocjami w klasie. Uczniowie poprzez obserwację nauczyciela uczą się odczytywania mowy ciała. Ponadto poprzez niewerbalne sygnały starają się nawiązać z nim kontakt, sami uczą się sygnalizowania swoich potrzeb poprzez niewerbalne sposoby komunikacji.

Kolejną istotną kompetencją jest samoakceptacja w odniesieniu zarówno do swoich mocnych stron, jak i niedoskonałości. Kompetentny nauczyciel dostrzega pozytywne cechy, aranżuje sytuacje i okazje, umożliwiające mu osiągnięcie sukcesu. Niesłyszący nauczyciel sam przeszedł trudną drogę poszukiwania swoich mocnych stron i akceptowania słabych stron, budowania własnego wizerunku, prawidłowej samooceny. Może być dla swoich uczniów, szczególnie niesłyszących, przykładem osoby o prawidłowej i pozytywnej samoocenie. Na niepełnosprawność dziecka może on spojrzeć z własnej perspektywy – osoby niesłyszącej – i dzięki temu jest w stanie wykazać się większym zrozumieniem. W porównaniu ze słyszącym nauczycielem będzie bardziej okazywał pozytywne uczucia i dostrzegał pozytywne aspekty bycia osobą głuchą czy niedosłyszącą. Może pomóc dziecku z wadą słuchu w zaakceptowaniu samego siebie. Dla rodziców dziecka niesłyszącego może być wsparciem i służyć pomocą w zrozumieniu potrzeb ich dziecka. Każdy nauczyciel w szkole specjalnej, pracując z niewielką grupą dzieci, prowadzi celową i zamierzoną obserwację dziecka, dotyczącą jego osiągnięć w sferze poznawczej, społecznej, psychofizycznej. Niesłyszący nauczyciel może prowadzić trafniejsze obserwacje, wiedząc, jakie konsekwencje w rozwoju zarówno psychofizycznym, jak i poznawczym ma ubytek słuchu. Może korzystać z własnych doświadczeń szkolnych i pomóc dziecku w zdobywaniu wiedzy. Rozumiejąc istotę deficytu, jakim jest ubytek słuchu, potrafi skuteczniej oddziaływać i pomóc dziecku w przezwyciężeniu braku wiary we własne możliwości intelektualne. Pomoże dziecku poprawić czy też uzyskać dobre samopoczucie, pewność siebie, poczucie własnej wartości. Może się to również przełożyć na poprawę stosunku do nauki i szkoły. Niesłyszący nauczyciel sam przeszedł kiedyś trudną drogę uczenia się, podążania za innymi, często odrzucenia czy dyskryminacji przez rówieśników.

Kompetencje komunikacyjne w przypadku komunikacji nauczyciela niesłyszącego z uczniami można rozpatrywać w różnych kategoriach. Nauczyciel jest dla ucznia wzorcem zachowań komunikacyjnych. Nauczyciel w klasie komunikuje się z uczniami poprzez przekazywanie treści przedmiotowych, omawianie zachowań itp., ale ważny jest także styl mówienia, gesty, mimika, mowa ciała. Relacje nauczyciela niesłyszącego z niesłyszącymi wychowankami charakteryzuje brak barier komunikacyjnych, komunikacja jest bardziej precyzyjna i partnerska dzięki znajomości języka migowego, zwłaszcza naturalnego języka

migowego. W dobie propagowania edukacji dwujęzycznej jedynie nauczyciel głuchy jest w stanie przekazywać wiedzę za pomocą PJM. Niewielu nauczycieli słyszących potrafi perfekcyjnie opanować PJM. Problematyczny pozostaje sposób komunikacji z uczniami słyszącymi. W takiej sytuacji niesłyszący nauczyciel może w zależności od stopnia własnych umiejętności posługiwać się językiem polskim zarówno werbalnie, jak i pisemnie. Polski język migowy niewątpliwie wspiera proces nauczania i wychowania dzieci i młodzieży z wadą słuchu, jednak wciąż nie zyskał popularności wśród polskich nauczycieli surdopedagogów. Również doświadczenia nauczycieli z wykorzystaniem SJM, a nie PJM nie sprzyjają popularyzacji dwujęzyczności w nauczaniu dzieci i młodzieży z wadą słuchu. Z badań M. Kocoń i N. Malik¹¹ wynika, że doświadczenia dorosłych już osób niesłyszących pokazują, iż nauczyciele komunikowali się z nimi głównie w języku polskim w mowie i piśmie. Natomiast potrzeby i oczekiwania badanych były takie, by surdopedagog porozumiewał się w polskim języku migowym. Analiza badań autorek wskazuje, że zdecydowana większość (90% badanych) była zdania, iż znajomość PJM w zawodzie surdopedagoga jest niezbędna. Badani wskazywali ponadto na potrzebę rozwoju przez surdopedagogów takich elementów warsztatu pracy nauczyciela, jak: rozpoznawanie i rozwiązywanie problemów, empatii, inteligencji emocjonalnej, biegłości w posługiwaniu się komputerem, uważnego słuchania oraz wyraźnej artykulacji. Wyniki badań autorek pokazują, że zdecydowana większość badanych jest zdania, iż nauczyciel w pracy z dziećmi i młodzieżą głuchą oraz słabosłyszącą powinien dysponować odpowiednimi kompetencjami komunikacyjnymi w zakresie posługiwania się PJM.

Zauważono, że respondenci porównywalnie wskazywali, iż surdopedagog oprócz komunikowania się z uczniami w PJM powinien również posługiwać się SJM oraz językiem polskim w mowie i w piśmie. Posługiwanie się PJM przez nauczycieli w opinii badanych wpływa na osiąganie przez nich lepszych efektów kształcenia. Zaprezentowane badania wskazują na potrzebę motywowania nauczycieli do podnoszenia swoich kompetencji komunikacyjnych, a w szczególności znajomości polskiego języka migowego.

Kolejną, istotną kompetencją w pracy nauczyciela surdopedagoga jest umiejętność rozwiązywania konfliktów i łagodzenia sporów. Klasa szkolna to miejsce, gdzie konflikty są rzeczą naturalną, taka jest specyfika kasy, szkoły i grupy rówieśniczej. Podłoże konfliktów i sporów może być bardzo różne, w przypadku uczniów z niepełnosprawnościami mogą to być indywidualne potrzeby i dążenia. W klasie, w której są uczniowie słyszący i niesłyszący, konflikty te wynikają niekiedy również z barier komunikacyjnych między uczniami. W rozumieniu konfliktu dla niesłyszącego nauczyciela znajomość PJM jest niewątpliwie pomocna. Może on dzięki temu bardziej precyzyjnie dotknąć istoty konfliktu, poznać jego podłoże. Może skuteczniej oddziaływać i wytłumaczyć trudne kwestie relacji rówieśniczych, zwłaszcza niesłyszącym wychowankom. Tym samym może wpłynąć na rozwój dojrzałości społecznej dziecka, jego rozwój emocjonalny i poznawczy.

Jakie inne cechy mogą być zaletami niesłyszących nauczycieli? Co wyróżnia osoby niesłyszące? Co mogłoby być ich atrybutem w pracy surdopedagoga? Nauczyciel niesłyszący identyfikujący się z tzw. kulturą głuchych pomoże uczniowi określić swoją tożsamość.

¹¹ Zob. M. Kocoń, N. Malik, dz. cyt., s. 105–111.

Będzie kształtował przynależność tożsamościową ucznia, w szczególności ucznia niesłyszącego. Pomoże mu w procesie kształtowania się jego tożsamości zarówno jednostkowej, jak i społecznej. Szczególnie tożsamość społeczna kształtuje się w odniesieniu do grupy jednostek o podobnych cechach. Szkoła dla dzieci niesłyszących jest odpowiednim miejscem do kształtowania się tożsamości, poszukiwania grupy odniesienia. Nauczyciel niesłyszący, pracujący w takim miejscu, może skutecznie pracować z uczniem nad poznaniem i budowaniem jego tożsamości oraz poznawaniem specyfiki kultury głuchych.

Reasumując, nauczyciel niesłyszący posiada wiele cech osobowościowych, które w pracy pedagogicznej z dziećmi z ubytkiem słuchu stanowią jego atuty, a mianowicie:

- rozumie istotę pracy z dzieckiem niesłyszącym, szczególnie przez pryzmat własnego ubytku słuchu;
- rozumie wartość pracy nauczyciela dzięki swojemu doświadczeniu szkolnemu, a także aspiracjom edukacyjnym i zawodowym;
- rozumie wartość społeczną swojej pracy – pracuje na rzecz środowiska niesłyszących lub innych osób z niepełnosprawnościami (najczęściej nauczyciele niesłyszący zatrudnieni są w szkołach, ośrodkach dla dzieci i młodzieży z ubytkiem słuchu);
- rozumie problemy indywidualne ucznia wynikające z utraty słuchu, może indywidualnie otoczyć troską każdą jednostkę, aby kierować ją na odpowiednią drogę edukacji, rewalidacji;
- rozumie istotę wsparcia specjalistów – surdologopedów, surdopedagogów, terapeutów, gdyż sam w swoim życiu korzystał z ich pomocy i może dzielić się własnym doświadczeniem i wiedzą w tym zakresie; w wyborze drogi terapii może być wsparciem dla rodziców dziecka niesłyszącego;
- rozumie istotę rewalidacji przy pomocy aparatu słuchowego, implantu ślimakowego; zwłaszcza obecnie może być doradcą w sprawie zastosowania odpowiedniego protezowania – implantu bądź aparatu słuchowego; mając na uwadze obecne dylematy i dyskusje nad skutecznością tych urządzeń oraz procesu rewalidacji i nauki mowy wynikających z ich użycia, nauczyciel niesłyszący może być wiarygodnym i dobrym doradcą;
- rozumie potrzeby osób z niepełnosprawnością, gdyż sam zalicza się do tej grupy osób; rozumie potrzebę i konieczność rozwijania u swoich wychowanków wiary we własne możliwości; dzieci z uszkodzonym słuchem, mające poczucie niższości, mniejsze ambicje edukacyjne, zahamowania, frustracje, mogą uzyskać od niesłyszącego nauczyciela wsparcie w procesie rozwoju ambicji i wiary we własne możliwości;
- rozumie potrzeby osób niesłyszących, a zwłaszcza problemy z dyskryminacją, dostępem do tłumacza języka migowego i inne wynikające z niepełnosprawności, jaką jest ubytek słuchu; nauczyciel niesłyszący może być obrońcą osób niesłyszących, reprezentować ich potrzeby, a tym samym zapewnić poczucie bezpieczeństwa;
- rozumie istotę niepełnosprawności, jaką jest ubytek słuchu; pomimo niepełnosprawności odznacza się optymizmem, który może przekazywać swoim uczniom;
- wie, na czym polega istota kultury i tożsamości głuchych; może pomóc dzieciom i młodzieży z ubytkiem słuchu poznać i zrozumieć tę kulturę, a także w oparciu o nią budować własną tożsamość.

Trudności i bariery w pracy osób z uszkodzonym słuchem w charakterze nauczyciela

Ludzie niesłyszący kompensują ubytek słuchu wzrokiem. Jest to niewątpliwie zaleta, jednak spostrzeżenia osoby głuchej mogą być niepełne, niedokładne. Skutkuje to często błędnym zrozumieniem i niepoprawną interpretacją obserwowanych zjawisk. Osoba niesłysząca odbiera głównie informacje wizualne, które nie zawsze bywają wyczerpujące i oczywiste. W zależności od stopnia ubytku słuchu trudności mogą pojawić się również przy spontanicznym rozumieniu mowy, co może mieć znaczenie w szkole, zwłaszcza w sytuacji zagrożenia czy niebezpieczeństwa. Mogą pojawiać się ograniczenia w rozumieniu komunikatów w różnych sytuacjach społecznych występujących w szkole i wymagających posługiwania się słuchem, na przykład uczestniczenia w zebraniach szkolnych, radach pedagogicznych, zebraniach z rodzicami, towarzyskich, organizacyjnych. Niezbędne wówczas jest wsparcie aparatu słuchowego lub tłumacza języka migowego. W przeciwnym razie nie wszystkie informacje będą dla nauczyciela zrozumiałe czy czytelne, zwłaszcza przy wypowiedziach kilku osób równocześnie. Maria Grzegorzewska¹², pisząc o konsekwencjach utraty słuchu, podkreślała, że niesłyszący mają trudności w sferze poznawczej, wyobrażenia są zubożone i wówczas osoba niesłysząca zmuszona jest do kreowania wyobrażeń zastępczych, często nieprawdziwych. Te konsekwencje mogą mieć znaczenie w rozwoju zawodowym niesłyszącego nauczyciela: pogłębianiu wiedzy pedagogicznej, psychologicznej, doskonaleniu warsztatu pracy w oparciu o szkolenia, dyskusje.

Z kolei z badań A. Korzon¹³ wynika, że u osób głuchych mniejsze jest poczucie odpowiedzialności. Może to wynikać z ich sytuacji życiowej. Jako dzieci niesłyszące przez większość swojego życia byli objęci opieką innych: rodziców, nauczycieli, wychowawców w internacie, którzy za nich decydowali i w trosce o nich ograniczali ich samodzielność. W związku z izolacją społeczną w mniejszym zakresie niż u osób słyszących może być u nich rozwinięta umiejętność współpracy i współdziałania. Oczywiście jest to uwarunkowane indywidualnie również od predyspozycji osobowościowych i otwartości na kontakty z innymi. Według A. Korzon u osób niesłyszących mogą nie w pełni rozwinąć się takie cechy, jak: uczynność, życzliwość, chęć współdziałania. Przyczyny tego stanu mogą tkwić w procesie rozwoju dziecka niesłyszącego, powstałych w jego wyniku zaburzeniach rozwoju społecznego, emocjonalnego. Rzadziej u osób niesłyszących występuje chęć niesienia bezinteresownej pomocy, postawa altruistyczna. Mogą nawet wystąpić zaburzenia w sferze przyjaźni i koleżeństwa. U osób niesłyszących słabszy jest też rozwój aspiracji. Przyczyn tego stanu można upatrywać w warunkach środowiskowych, a także mimo wszystko jeszcze nie w pełni zadowalającym rozwoju szkolnictwa i w braku dostępu do tłumaczy PJM.

¹² Zob. M. Grzegorzewska, *Pedagogika...*, dz. cyt.

¹³ A. Korzon (2001), *Specyfika wzajemnej relacji nauczyciel–uczeń w procesie kształcenia dzieci niepełnosprawnych*, [w:] Z. Palak (red.), *Pedagogika specjalna w reformowanym ustroju edukacyjnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001.

Według autorki również aspiracje społeczne osób niesłyszących są zubożone. Nieliczni głusi działają w różnego rodzaju organizacjach społecznych, a jeżeli podejmują taką działalność, to głównie w Polskim Związku Głuchych. Dla nauczyciela niesłyszącego mało istotne może się wydawać funkcjonowanie w szkole organizacji społecznych czy też zasadność uczestniczenia w nich uczniów.

Osoby niesłyszące charakteryzuje ponadto niższy stopień rozwoju kulturalnego, który niewątpliwie jest konsekwencją ubytku słuchu. Brak słuchu ogranicza, a nawet uniemożliwia niektórym osobom odbiór treści akustycznych. Dla tej grupy osób mało dostępny jest język sztuki teatralnej czy dźwięk filmu. Osoby niesłyszące w związku z dominacją percepcji wzrokowej dostrzegają głównie cechy zewnętrzne, mają trudności w interpretacji i interioryzacji wartości wewnętrznych o wysokim stopniu abstrakcji, jakie niesie sztuka, literatura, muzyka. Ma to wpływ na małe zainteresowanie kulturą bądź ograniczenie się do kultury głuchych. W zawiązku z tym istnieje zagrożenie, że niesłyszący nauczyciel wśród swoich uczniów nie będzie rozwijał tej sfery aktywności. Może natomiast z sukcesem angażować niesłyszących podopiecznych w rozwój kultury głuchych. Proces uspołeczniania osób niesłyszących też przebiega w sposób specyficzny, szczególnie kontakty społeczne ze słyszącymi kolegami, rówieśnikami. Stosunek niesłyszących do świata słyszących charakteryzuje się dystansem. Jest to wynik trudności w porozumiewaniu się tych dwóch grup społecznych i wynikającej z tej sytuacji bariery psychologicznej. Konsekwencją tej sytuacji mogą być trudności w odnalezieniu się nauczycieli niesłyszących w sytuacjach społecznych w szkole. Czasami nauczyciel może czuć się tak jak uczeń niesłyszący niezrozumiany czy też odsunięty i izolowany od grona pedagogicznego.

Podsumowanie

Zadaniem współczesnego nauczyciela, czy to słyszącego, czy niesłyszącego, nie jest już tylko przekazywanie wiedzy. Jego aktywność traktowana jest bardzo szeroko, a zakres kompetencji jest ciągle rozszerzany, modyfikowany. Są mu stawiane coraz to nowe wyzwania, szczególnie w zakresie pracy nad wspomaganie indywidualnego rozwoju jego uczniów, wychowanków. W związku z tym bardzo dużego znaczenia nabierają te kompetencje, które są związane z prawidłowymi relacjami interpersonalnymi, atmosferą w klasie, akceptacją ucznia, życzliwością wobec niego, podmiotowym traktowaniem, rozwojem jego kreatywności i potencjału. Wobec tych wyzwań staje również niesłyszący nauczyciel, który pomimo ubytku słuchu może z sukcesem realizować zadania surdopedagoga – za sprawą rozwiniętych cech osobowościowych, a także umiejętności komunikacyjnych (znajomość PJJM). W pracy z dziećmi niesłyszącymi nauczyciel z ubytkiem słuchu może być dla nich wsparciem, autorytetem i wzorem osobowym.

Niesłyszący nauczyciele w systemie edukacji to nowa kategoria nauczycieli, są to głównie surdopedagodzy, którzy w swojej pracy muszą się ciągle starać, aby sprostać stawianym im wymaganiom. Bardzo często, szczególnie w odniesieniu do swoich słyszących kolegów, mogą przejawiać poczucie niskiej wartości i brak wiary w możliwość osiągnięcia w pracy takiego sukcesu jak ich słyszący koledzy. Nie jest to uzasadniona obawa, zważyw-

szy na sukcesy odnoszone przez niesłyszących nauczycieli zatrudnionych w ośrodkach w Warszawie, Łodzi czy Wrocławiu. Jednakże taka postawa może wynikać z doświadczeń szkolnych tych osób i ciągłej konieczności udowadniania swoich sukcesów. Brak kontaktu werbalnego może powodować poczucie samotności, nieuczestniczenia w życiu społecznym szkoły. Pomimo tych trudności, braku ofert pracy w szkolnictwie, ograniczeń miejsc pracy należy wspierać niesłyszących nauczycieli w ich drodze zawodowej oraz stwarzać warunki do zatrudnienia. Praca dla tej grupy osób ma z jednej strony oczywiste znaczenie ekonomiczne, ale z drugiej – jeszcze większą wartość społeczną i daje możliwość rozwoju i samorealizacji.

Bibliografia

- Arends R.I., *Uczymy się nauczać*, WSiP, Warszawa 1994.
- Czajkowska-Kisil M., *Głusi, ich język i kultura – zarys problematyki*, [w:] P. Rutkowski, S. Łozińska (red.), *Lingwistyka przestrzeni i ruchu. Komunikacja migowa a metody korpussowe*, Wydawnictwo Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2014.
- Grzegorzewska M., *Listy do młodego nauczyciela*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1957.
- Grzegorzewska M., *Pedagogika specjalna*, Państwowy Instytut Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 1964.
- Kocoń M., Malik N., *Kompetencje komunikacyjne surdopedagoga w zakresie języka migowego w opinii osób słabosłyszących i głuchych*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych” 2017, t. LXX.
- Korzon A., *Specyfika wzajemnej relacji nauczyciel–uczeń w procesie kształcenia dzieci niepełnosprawnych*, [w:] Z. Palak (red.), *Pedagogika specjalna w reformowanym ustroju edukacyjnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001.
- Olszak A., *Psychopedagogiczne kompetencje nauczycieli szkół specjalnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001.
- Plutecka K., *Kompetencje zawodowe surdopedagoga z wadą słuchu*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2006.
- Prucha J., *Pedeutologia*, [w:] B. Śliwerski (red.), *Pedagogika wobec edukacji, polityki oświatowej i badań naukowych*, t. II, GWP, Gdańsk 2006.
- Strzyżewska M., *Kompetencje nauczycieli uczących dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, [w:] K. Ferencz, E. Kozioł (red.), *Kompetencje nauczyciela wychowawcy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2002.
- Szczepankowski B., *Język migany w szkole. Cz. 1*, WSiP, Warszawa 1988.
- Szczepankowski B., *Niesłyszący – głusi – głuchoniemi. Wyrównywanie szans*, WSiP, Warszawa 1999.
- Szczepankowski B., *Podstawy języka migowego*, WSiP, Warszawa 1988.
- Szempruch J., *Kompetencje i zadania nauczyciela w procesie przekształcania szkoły*, [w:] B. Muchacka (red.), *Szkoła w nauce i praktyce edukacyjnej*, t. I, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2006.

Taraszkiewicz M., *Jak uczyć jeszcze lepiej! Szkoła pełna ludzi*, Wydawnictwo Arka, Poznań 2001.

Tomaszewski P., Rosik P., *Czy polski język migowy jest prawdziwym językiem?*, [w:] Z. Tarkowski, G. Jastrzębowska (red.), *Człowiek wobec ograniczeń. Niepełnosprawność, komunikacja, terapia*, Fundacja Orator, Lublin 2002.

Zaborniak-Sobczak M., *Tożsamość pedagogów w kontekście wychowania do odpowiedzialności młodzieży z wadą słuchu. Szanse czy zagrożenia*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2014, vol. XXVII.

Streszczenie

Niesłyszący nauczyciel w systemie edukacji – szanse i ograniczenia

Zawód nauczyciela stał się dostępny dla osób z uszkodzonym słuchem. Osoby niesłyszące podejmują studia pedagogiczne i chcą pracować w tym zawodzie. Na razie znajdują pracę głównie w szkołach dla dzieci niesłyszących i słabosłyszących. Artykuł omawia kompetencje, jakie powinien posiadać nauczyciel, z uwzględnieniem kompetencji pedagoga pracującego z dziećmi o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Osoby niesłyszące same często przeszły drogę kształcenia i wychowania w szkołach dla dzieci niesłyszących, dlatego rozumieją potrzeby dzieci z wadą słuchu, potrafią zrozumieć ich sytuację, specyfikę rozwoju. Mogą pomóc im wejść w świat osób słyszących, a także poznać kulturę i tożsamość głuchych. Artykuł jest próbą pokazania zalet i ograniczeń, jakie mogą wynikać z ubytku słuchu, a które mogą mimo to być pozytywnymi cechami, przydatnymi w pracy z uczniem w szkole.

Słowa kluczowe: nauczyciel, głuchy, niesłyszący, słabosłyszący, surdopedagog, kompetencje nauczyciela, cechy osobowości nauczyciela

Summary

Deaf teachers in the education system – opportunities and limitations

The teaching profession has become accessible to people with hearing impairment. Deaf people undertake pedagogical studies and want to work in this profession. Nowadays, they mainly find employment in schools for deaf and hard of hearing children. The article discusses the competences of a teacher, with consideration given to the competence of a teacher educating children with special needs. Deaf people themselves attended schools for deaf and hard of hearing children so they know exactly what the needs of such children are. They are also able to understand deaf people's situation and the specificity of their development, help them to enter into the world of hearing people, as well as being familiar with the culture and identity of the deaf. This article is an attempt to show the advantages and limitations resulting from hearing loss in relation to the teaching profession.

Keywords: teacher, deaf, hard of hearing, surdopedagogue, teacher's competence, teacher's personality traits